

УДК 338.45

В. О. Козловський, к. е. н., доц.;

Л. Г. Дончак, асп.

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ ВНУТРІШНЬОГО ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуто та проаналізовано погляди різних науковців стосовно проблеми формування внутрішнього економічного механізму (ВЕМ) підприємства та розроблено власну структурну модель його формування, яка враховує мету, завдання, рушійну силу, складові елементи та форми функціонування ВЕМ.

Вступ

Динамічні зміни в економіці країни, до яких призвела глобальна фінансово-економічна криза, не могли не позначитись на діяльності багатьох вітчизняних виробників, зокрема на підприємствах машинобудування, які несуть бюджетоутворювальне та стратегічне значення для країни. Тому саме сьогодні, в умовах нестабільної ситуації, що спровокувала високий рівень невизначеності, виникає негайна потреба в удосконаленні виробничої діяльності підприємств. Вирішення цього завдання вимагає формування внутрішнього економічного механізму підприємства, який повинен базуватися на принципах ефективності, адаптивності, динамічності, адекватності.

Машинобудування займає провідне місце в багатогалузевому промисловому комплексі Вінницької області. В структурі продукції (робіт, послуг) цій галузі припадає 15,9 %. Негативні наслідки кризи спричинили різке падіння обсягів виробництва в усіх галузях промисловості, а найбільше – у машинобудуванні. Так, за січень—липень 2009 року спад виробництва продукції машинобудування склав 48,7 % у порівнянні з відповідним періодом 2008 року. Сальдовий фінансовий результат суб'єктів підприємницької діяльності області, що займаються машинобудуванням, ремонтом та монтажем машин та устаткування за 2008 рік склав прибуток у сумі 15,6 млн грн, однак за 2007 рік було отримано прибуток у розмірі 17,9 млн грн, що вказує на зниження прибутковості галузі [1]. Ці дані лише ще раз підтверджують необхідність та актуальність проблеми формування ефективного внутрішнього економічного механізму.

Історія дослідження проблеми

Проблема формування внутрішнього економічного механізму підприємства (ВЕМ) розглянута в наукових напрацюваннях таких сучасних науковців, як М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, Г. В. Стадник, Л. Г. Чеканова, І. І. Килимник, В. І. Торкатюк, І. І. Цигилик, П. В. Круш та інші.

Безперечно, проблема підвищення економічної ефективності промислового виробництва розроблялась і впроваджувалась протягом кількох історичних етапів, починаючи з 1965 року, і на кожному з них була випробувана певна модель управління економікою підприємства, яка розглядалась як господарський механізм.

У 1987 році набуло поширення застосування господарського розрахунку, що базується на таких принципах: самоокупність за рахунок власних доходів, самофінансування, тобто розширене відтворення за рахунок чистого прибутку без бюджетних асигнувань, матеріальна зацікавленість та відповідальність за кінцеві результати діяльності. При цьому передбачалось вводити госпрозрахунок не лише на саме підприємство, але й на його структурні підрозділи, тобто внутрішній (госпрозрахунок виробничих цехів, відділів, служб тощо, який базується на системі економічних відносин, з метою ефективного використання наявних резервів і отримання більш високого результату роботи підприємства в цілому).

Отже, коли саме поняття «внутрішній господарський розрахунок» почало відходити в минуле, йому на зміну з'явилась нова економічна категорія «внутрішній економічний механізм». Але тут не слід розуміти все буквально: це стосується самих термінів, оскільки проблема підвищення ефективності підрозділів підприємства була, є і залишиться в майбутньому актуальною та значимою.

Проте, і сьогодні можна зустріти чимало наукових праць, де автори використовують поняття «внутрішній госпрозрахунок».

Безумовно слід зазначити, що ВЕМ базується на принципово нових ринкових засадах, на відмінну від внутрішнього госпрозрахунку, який діяв в умовах командно-адміністративної системи.

Структура цього механізму, на думку М. Г. Грещака [2, с. 26], визначається через: організаційно-технічну систему або формування вертикальних зв'язків між підрозділами й адміністративним центром та горизонтальних зв'язків між окремими підрозділами; систему планування діяльності підрозділів; систему контролю й оцінки діяльності підрозділів; установлення матеріальної відповідальності підрозділів; мотиваційний механізм функціонування. До такою думки схиляються й інші автори [3, с. 16].

І. І. Цигилик [5] до ВЕМ відносить такі складові: організаційна структура підприємства; виробничо-технічна структура; механізм формування і використання ресурсів; мотиваційний механізм; механізм управління фінансами; механізм взаємодії з ринком. Тут слід зауважити, що авторський погляд стосовно формування ВЕМ, на нашу думку, є дещо «широким», оскільки, два останні елемента ВЕМ доцільно було б розглядати в контексті економічного механізму підприємства в цілому, що є значно ширшим поняттям.

Автори [2, 3] при дещо спрощеному підході виділяють такі економічні форми функціонування підрозділів:

- 1) підрозділи — центри витрат;
- 2) підрозділи — центри прибутку, серед яких виокремлюють:
 - підрозділи, що формують розрахунковий умовний прибуток;
 - підрозділи — центри реального прибутку.

Проте, ми вважаємо, що ці форми функціонування ВЕМ на практиці доцільно аналізувати не окремо один від одного, а комбіновано.

Основні результати дослідження

Проаналізувавши та зваживши всі погляди фахівців стосовно проблеми формування ВЕМ на підприємстві, ми пропонуємо на рисунку розглянути структурну модель ВЕМ машинобудівного підприємства, яка може бути характерна і для інших промислових виробників.

Слід зазначити, що мета та завдання ВЕМ повинні відповідати меті та завданням всього підприємства, тобто можна сказати, що ВЕМ є основою функціонування підприємства в цілому.

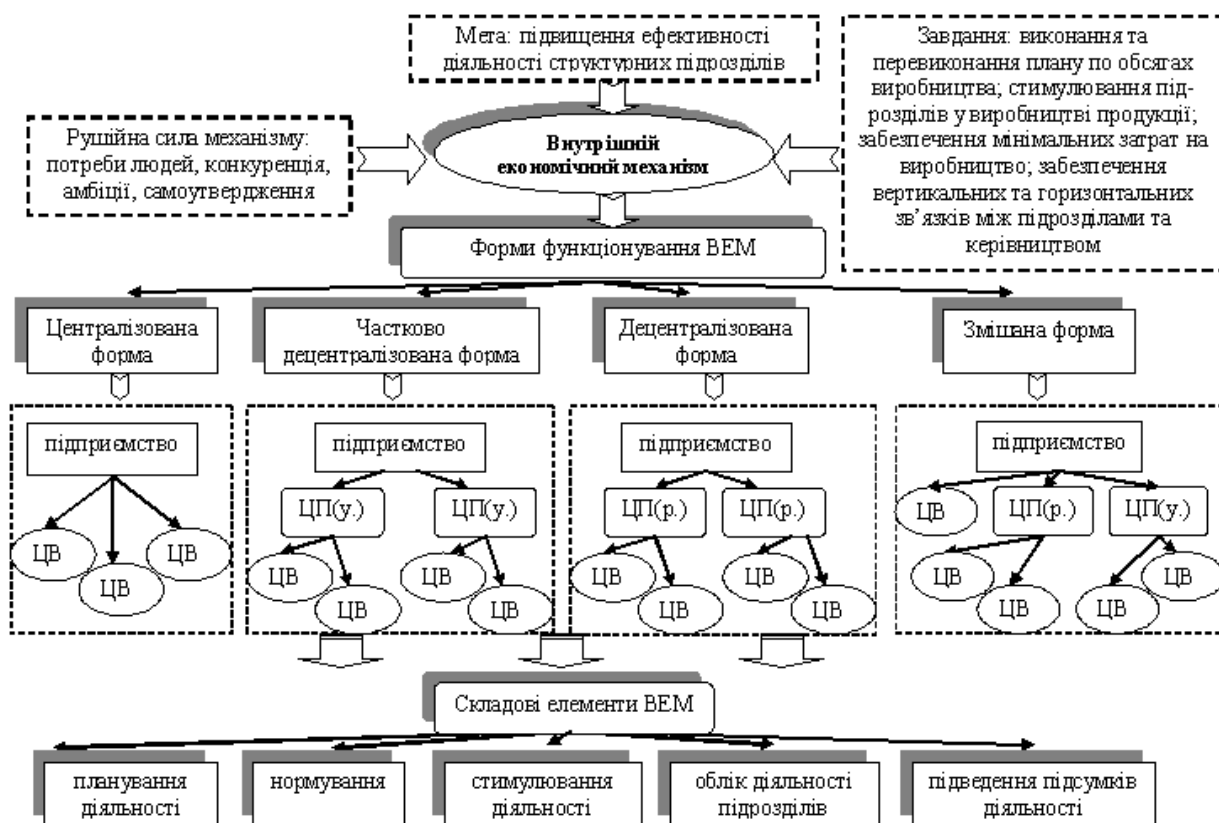
ВЕМ підприємства, як і всякий механізм, має рушійну силу, що приводить у рух цей механізм, примушує його розвиватися та удосконалюватися. Такою рушійною силою є потреби людей, амбіції, самоутвердження, конкуренція, яка постійно змушує підприємства найповніше сприймати науково-технічні досягнення, застосовувати ефективну техніку, технологію, сучасні методи організації виробництва і праці.

ВЕМ підприємства може мати різні форми функціонування, що різняться ступенем свободи поведінки структурних підрозділів, формами їх вертикальних і горизонтальних зв'язків та показниками ефективності діяльності [2, 3, 4, 5].

Підрозділи підприємства виконують різні функції і можуть мати різну назву: цехи, відділи, служби, філії, секції, відділення тощо. Такі підрозділи в залежності від повноважень, можуть бути центрами прибутку, центрами витрат, центрами інвестицій, центрами доходу, тощо. ВЕМ підприємства може складатися з центрів прибутку та центрів витрат.

Підрозділи, що є центрами витрат, виготовляють, як правило, продукцію внутрішньокоопераційного призначення. Їх діяльність досить жорстко регламентується, а ефективність оцінюється за показниками витрат [2, с. 34]. Більшість підрозділів підприємства (відділи, цехи, ділянки, виробництва та ін.) є центрами витрат.

Підрозділи, що є центрами прибутку, виготовляють або кінцеву продукцію, яку реалізують на ринку, або проміжну продукцію внутрішньокоопераційного призначення, яку передають іншим підрозділам за внутрішніми планово-розрахунковими цінами і створюють розрахунковий умовний прибуток як частину прибутку підприємства [2, с. 34]. Більшість бізнес-одиниць у мережі діяльності компанії (ресторани, мотелі, кіоски, відділення, філії та ін.) функціонують як центри прибутку.

Структурна модель формування внутрішнього економічного механізму: ВЕМ — внутрішній економічний механізм; ЦВ — центр витрат; ЦП (у.) — центр умовного прибутку; ЦП (р.) — центр реального прибутку

Центри прибутку та центри витрат розрізняються за своїм ступенем свободи, тобто за повноваженнями окремих підрозділів у питаннях оперативного планування діяльності. Якщо керівник центра витрат може самостійно визначити лише величину, структуру витрат, все решта контролюється вищим керівництвом, то керівник центра прибутку має значно більші права і може контролювати і визначати не лише витрати підрозділу, а й встановлювати самостійно обсяги виробництва, відповідати за прибутки, реалізовувати продукцію, заключати договори з постачальниками.

Центри витрат мають місце в будь-якому випадку, а центр прибутку, відповідно, складається з центрів витрат.

На нашу думку, ВЕМ може функціонувати на основі чотирьох форм, запропонованих на рисунку:

- централізована форма. Характеризується повним регулюванням діяльності підрозділів з боку центрального апарату управління. Вона складається з сукупності лише центрів витрат. Перевагами централізованої форми є: визначеність та простота у функціонуванні; чіткий розподіл повноважень; ієрархічність управління, за якої кожний нижчий рівень контролюється вищим і підпорядковується йому тощо. Недоліками є: надмірно централізується управління виробництвом; низький ступінь самостійності підрозділів; висока залежність від центрального апарату управління.

- частково децентралізована форма. Характеризується частковим регулюванням діяльності підрозділів і складається з центрів умовного прибутку, які в свою чергу включають центри витрат. Переваги: часткова самостійність підрозділів; розвантаження вищого керівництва. Недоліки: порушення принципу єдиноначальності; ускладнення контролю та обліку діяльності підрозділів.

- децентралізована форма. Характеризується делегуванням повноважень з прийняття рішень, тобто підрозділи стають самостійними бізнес-єдиницями. Складається з центрів прибутку (реально прибутку), які в своїй структурі мають центри витрат. Це можуть бути міні-підприємства, філії, відділення, що входять до великих та дуже великих підприємств. Перевагами форми є: самостійність підрозділів; часто підрозділи здійснюють реалізацію своєї продукції; мають право розпоряджатися частиною прибутку від її реалізації; висока відповідальність підрозділу за результати роботи; оперативне прийняття рішень на відповідних рівнях управління; рішення приймаються тими спеціалістами, які найглибше розуміються

на суті проблеми; більша зацікавленість працівників. Недоліками: висока самостійність може призвести до конкуренції між підрозділами; ускладнення процесу координації діяльності тощо.

– змішана форма. Передбачає поєднання в собі рис, переваг та недоліків трьох попередніх форм.

Централізована форма функціонування ВЕМ характерна для малих підприємств, оскільки там одна людина може виконувати безліч функцій управління підприємством. Але коли говоримо про велике підприємство, то тут одна людина не в змозі контролювати діяльність на всіх рівнях управління. Тому керівництво підприємства вимушене призначати додатковий відповідальний персонал, який наділяється самостійністю у прийнятті рішень. І для таких підприємств будуть характерні частково децентралізована та децентралізована форма функціонування ВЕМ.

Змішана форма притаманна для середніх та великих підприємств, а також для підприємств, які знаходяться на перехідному етапі від централізованих форм функціонування до децентралізованих, тобто на таких підприємствах частина виробництва поступово переходить на децентралізацію, а частина все ще залишається на повній централізації управління виробництвом.

Важливо зауважити й те, що одна й та ж форма функціонування ВЕМ може суттєво відрізнитися на різних підприємствах. Все залежить від ступеня самостійності створених центрів прибутку та центрів витрат.

Що стосується структури ВЕМ, то як зазначалось вище, існують різні погляди стосовно цього питання. Проаналізувавши їх, ми, виходячи з того, що розглядаємо саме економічний механізм, а не організаційний чи будь-який інший, прийшли до висновку, що ВЕМ повинен складатися з таких суто економічних складових: нормування, стимулювання, планування, облік та підведення підсумків діяльності структурних підрозділів. Слід відмітити, що ці складові матимуть свої особливості на кожній запропонованій вище формі функціонування ВЕМ.

Висновки

Система ВЕМ сьогодні на більшості промислових підприємствах є недостатньо чіткою та прозорою, не направленою на підвищення ефективності своїх підрозділів. Тому, за допомогою запропонованої авторами структурної моделі можна визначити форму функціонування ВЕМ машинобудівного підприємства та на основі складових елементів (планування, нормування, облік, стимулювання, підведення підсумків діяльності підрозділів) здійснити повний аналіз діяльності його структурних одиниць, що дасть змогу по вертикалі покращити ефективність всього підприємства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналіз машинобудівної галузі Вінницької обл. [Електронний ресурс] : Головне управління економікою. — Режим доступу: <http://www.vous.vin.ua/>
2. Грещак Михайло Григорович. Внутрішній економічний механізм підприємства : навч. посіб. / М. Г. Грещак, О. М. Гребешкова, О. С. Коцюба. — К: КНЕУ, 2001. — 228 с.
3. Опорний конспект лекцій з дисципліни «Внутрішній економічний механізм підприємства» (в блок-схемах) / Г. В. Стадник, Л. Г. Чеканова, І. І. Килимник, В. І. Торкатюк. — Харків, 2005. — 119 с.
4. Тридід О. М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства : монографія / О. М. Тридід. — Харків : ХДЕУ, 2002. — 364 с.
5. Цигилик І. І. Внутрішній економічний механізм підприємства та підприємництво / І. І. Цигилик // Економіка. Фінанси. Право. — 2006. — № 2. — С. 3—8.

Рекомендована кафедрою економіки промисловості та організації виробництва

Надійшла до редакції 2.09.09
Рекомендована до друку 5.10.09

Козловський Володимир Олександрович — завідувач кафедри, **Донча Леся Григорівна** — аспірантка.

Кафедра економіки промисловості та організації виробництва, Вінницький національний технічний університет